

Magyar Tudomány

Magyar Dante-kutatások
Pszichiátria és dinamikus rajzvizsgálat
A gímszarvastenyésztés
A magyar nyelv helyzete Kárpátalján
Fábry Zoltán Trianon-képe

2004 • 4

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FOLYÓIRATA. ALAPÍTÁS ÉVE: 1840
CX. kötet – Új folyam, L. kötet, 2004/4. szám

Főszerkesztő:

CSÁNYI VILMOS

Vezető szerkesztő:

ELEK LÁSZLÓ

Olvasószerkesztő:

MAJOROS KLÁRA

Szerkesztőbizottság:

ÁDÁM GYÖRGY, BENCZE GYULA, CZELNAI RUDOLF, CSÁSZÁR ÁKOS, ENYEDI GYÖRGY,
KOVÁCS FERENC, KÖPECZI BÉLA, LUDASSY MÁRIA, NIEDERHAUSER EMIL,
SOLYOSI FRIGYES, SPÁT ANDRÁS, SZENTES TAMÁS, VAMOS TIBOR

A lapot készítették:

CSAPÓ MÁRIA, GAZDAG KÁLMÁNNÉ, HALMOS TAMÁS, JÉKI LÁSZLÓ, MATSKÁSI ISTVÁN,
PERECZ LÁSZLÓ, SIPOS JÚLIA, SPERLÁGH SÁNDOR, SZABADOS LÁSZLÓ, F. TÓTH TIBOR

Lapterv, tipográfia:

MAKOVECZ BENJAMIN

Szerkesztőség:

1051 Budapest, Nádor utca 7. • Telefon/fax: 3179-524
akaprint@akaprint.axelero.net • www.matud.iif.hu
Kiadja az Akaprint Kft. • 1115 Bp., Bártfai u. 65.
Tel.: 2067-975 • akaprint@matavnet.hu

Előfizethető a FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.);
a Posta hírlapüzleteiben, az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóságánál (HELP) 1846 Budapest, Pf. 863,
valamint a folyóirat kiadójánál: Akaprint Kft. 1115 Bp., Bártfai u. 65.

Előfizetési díj egy évre: 6048 Ft

Terjeszti a Magyar Posta és alternatív terjesztők

Kapható az ország igényes könyvesboltjaiban

Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 26398

Felelős vezető: Freier László

Megjelent: 11,2 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0025-0325

TARTALOM

Knoll József: Agytörzsi és agykérgi enhancer reguláció. A veleszületett és szerzett hajtóerők neurokémiai koncepciója	418
Hárdi István: Pszichiátria, képi kifejezés és dinamikus rajzvizsgálat	433
Ujváry István: Kockázatok és mellékhatások. A drog- és kábítószer-probléma kockázatelemzési modellje.....	440
Horn Péter: A gímszarvastenyésztés mint új állattenyésztési ágazat – Az első háziasított nagytestű emlős faj ötezer év óta	453
Solymos Rezső: Nemzeti erdőprogramunk tudományos megalapozása	461
Csernicskó István: A magyar nyelv kárpátaljai helyzetéről.....	473
Bánhegyi Zsolt: Sir John Bowring, a magyar nyelv és irodalom barátja.....	481
Kovács Győző: Fábry Zoltán Trianon-képe	487
Kaposi Márton: Magyar Dante-kutatások az ezredfordulón	491
Füle Miklós – Princz-Jakovics Tibor: Európai kísérletek a ritkán lakott területek mobilitásának fejlesztésére	504
Barakonyi Károly: Egyetemek irányítása – a középkori egyetemtől a Bologna-folyamatig.....	513
<i>Tudós fórum</i>	
Koncz Gábor: A Magyar Tudomány Napja Erdélyben.....	527
<i>Vélemény, vita</i>	
Braun Tibor: A tudományos teljesítmény mérésének problémáiról	530
Papp Zoltán: Válasz Braun Tibornak	532
<i>Megemlékezés</i>	
Kristó Gyula (<i>Székelly György</i>).....	534
<i>Kitekintés (Jéki László – Gimes Júlia)</i>	536
<i>Könyvszemle</i>	
Dudich Endre (szerk.) <i>GEONÓMIA az ezredforduló után (Mészáros Ernő)</i>	540
A szegedi belklinika története (<i>Anderle Ádám</i>)	542

A MAGYAR NYELV KÁRPÁTALJAI HELYZETÉRŐL

Cserniczkó István

rektorhelyettes, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
limes@kmtf.uz.ua

A nyelvi helyzet (vagy másként nyelvi környezetben) azoknak a társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális és természetesen nyelvi tényezőknek az összessége, amelyek egymással szoros összefüggésben meghatározzák, hogy egy-egy közösség megtartja-e nyelvét, vagy pedig (egy folyamat eredményeként) nyelvet cserél (Haugen, 1972). 1999 és 2001 között az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíjasaként arra vállalkoztam, hogy összefoglaló leírást készítek a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetéről, nyelvhasználatáról, különös tekintettel a közösség nyelvi és társadalmi attitűdjeire, sztereotípiáira, kiegészítve *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című történeti szociolingvisztikai kutatás anyagát.¹ Összegzés készítése időszerűnek mutatkozott, hiszen a rendszerváltás előtti politikai viszonyok következményeként nagyon keveset tudunk a határon túli magyarok nyelvi helyzetéről. Az azonos szempontrendszer, a közösen használt fogalmi keret lehetővé teszi eredményeinknek a nemzetközi (például Goebel et al, 1997) és a többi kisebbségi magyar közösségben folyó kutatásokkal való összevetését. A különbségek és hasonlóságok feltárása pedig hozzásegíthet egy máig hiányzó átgondolt nyelvi tervezési koncepció kidolgozásához.

¹ Az európai nyelvi kontaktushelyzeteket leíró enciklopédia (Goebel et al, 1997) szempontrendszeréhez igazodó kutatási program anyagai önálló kötetekben jelennek meg folyamatosan (lásd Cserniczkó, 1998; Göncz, 1999; Lanstyák, 2000).

A *Magyar Tudomány* hasábjain lehetetlen kutatásaim részletetekbe menő ismertetése,² ezért csak arra vállalkozhatom, hogy néhány olyan lényeges mozzanatot emelek ki, amelyek meghatározóak az Ukrajnában élő magyar közösség nyelvi helyzetét illetően.

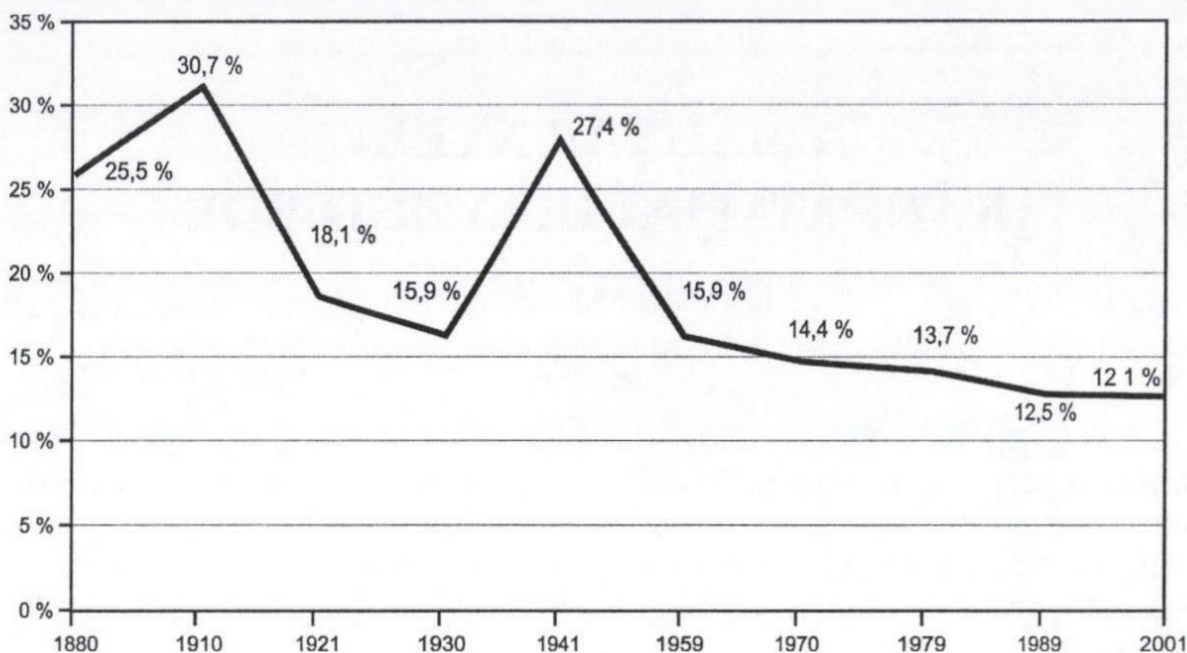
1. Hányan vagyunk? A kárpátaljai magyarok demográfiai helyzete

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint az ukrainai magyarok száma 156 600 fő (az ország összlakosságának 0,3%-a), ebből Kárpátalján él 151 500 (96,7%). A magyarok Ukrajnában csak Kárpátalján őshonosak, és csak ebben a megyében élnek nagy számban, főként az Ungvári, a Beregszászi, a Nagyszőlősi és a Munkácsi járásban (ebben a négy járásban él a kárpátaljai magyarok 90,8%-a), de a Técsői, a Huszti és a Rahói járásban is jelentős számban élnek magyarok. A magyar közösség településterületének túlnyomó része az ukrán-magyar határ menti keskeny és hosszú sávban halad, ami kedvez a nyelvmegtartásnak. A népszámlálási adatok alapján azonban a magyarok aránya (egy politikai változásokkal magyarázható csúcsot kivéve) 1910 óta folyamatosan csökken a régióban (1. ábra).

2. Nemzetiségi és nyelvi jogok

Az ukrainai kisebbségek jogi státusa látszólag rendezett. Számos törvény, dokumentum

² A kutatási eredmények több kötetben jelentek meg (l.: Cserniczkó, 1998; Orosz – Cserniczkó, 1999; Beregszászi – Cserniczkó – Orosz, 2001; Cserniczkó, 2003).

1. ábra • A magyar lakosság százalékos arányának változása Kárpátalja mai területén (népszámlálási adatok alapján, 1880–2001)

(például Ukrajna Alkotmánya, Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről, Ukrajna nyelvtörvénye) és olyan nemzetközi egyezmény (Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről, A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája) vagy kétoldalú dokumentum (például Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között, Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén, a Magyar-Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság Ajánlásai) foglalkozik a kisebbségi állampolgárok jogaival, amelyeket Ukrajna is ratifikált. Kárpátalja magyar többségű részein járva azt tapasztalhatjuk, hogy szinte minden kárpátaljai magyar lakta település önkormányzati hivatalán ott lobog az ukrán zászló mellett a magyar trikolor is; vannak kétnyelvű helységnevtáblák; valamennyi nemzeti ünnepünkön szabadon felhangzik a Himnusz; ahol a kisebbségi közösség többséget alkot, elvileg a kisebbség nyelve is használható az államnyelv mellett; számos magyar érdekvédelmi, kulturális és szakmai

szervezet szolgálja a közösséget; száznál több iskolában oktatnak magyarul, és a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán³ anyanyelvükön szerezhetnek felsőfokú végzettséget a magyar fiatalok.

A gyakorlatban azonban már nem mindig használható a magyar nyelv. A hivatalokban nincsenek ukrán-magyar kétnyelvű nyomtatványok, a magyar nyelvű ügyintézés csak szóban lehetséges. Miközben a magyar tan nyelvű iskolák többségében szakképzetlen tanárok oktatják az államnyelvet jórészt tankönyvek, szótárak és módszertani útmutatók nélkül, az állam előírja az ukrán nyelvből tett érettségi vizsgát és az államnyelven történő felvételizést, megtagadva az esélyegyenlőséget kisebbségi állampolgáraitól.

Az Ukrajnában élő kisebbségek nemzeti és nyelvi jogait elemezve egyfajta kétségbeesést tapasztalhatunk. Az állam a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezményekre (például a nemzetiségi kisebbségek védelméről szóló keretegyezményre, a regionális

³ Amely 2003. december 11-től II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola néven működik tovább Beregszászon.

és kisebbségi nyelvek európai chartájára) hivatkozva elismeri azon közösségek jogait (például bolgárok, lengyelek, belaruszok, gagauzok), amelyek a szovjet fennhatóság éve alatt szinte semmilyen jogokat nem élveztek, intézményhálózatuk nincs vagy gyér, és nemzeti identitásuk bizonytalan; ugyanakkor azonban ugyanazon dokumentumok alapján fokozatosan próbálja visszanyesni azoknak a közösségeknek a jogait, amelyek már az ország függetlenné válása előtt viszonylag jelentős intézményi rendszert (például iskolák, kulturális egyesületek) vívtak ki, nemzeti azonosságtudatuk erős, és helyzetük meghaladja a nemzetközi minimumszintet (például oroszok, magyarok, románok).

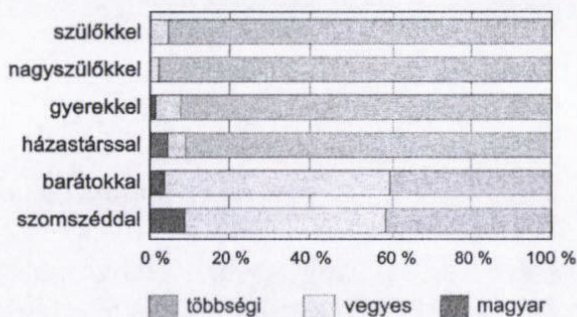
3. A magyar nyelv használhatósága

A kárpátaljai magyarok mindennapi kommunikációs helyzeteikben három nyelv és azok változatai közül választhatnak. Vannak helyzetek, amikor a magyart, máskor az ukrán vagy az orosz nyelvet használják, és előfordulnak olyan szituációk is, amikor vegyesen használják a magyar és a többségi nyelve(ke)t. Az előzőekben ismertetett ellentmondás miatt, ami a deklarált jogok és a valós helyzet között fennáll, a magyar használata csak a magánszférában dominál. A közéleti színtereken a három nyelv használati aránya csaknem kiegyenlítődik, a hivatalos életben pedig a legkisebb a magyar nyelv előfordulási aránya (lásd 2., 4. ábra). Az alábbi interjúrészlet alátámasztja a *de jure* és a *de facto* helyzet közötti különbséget:

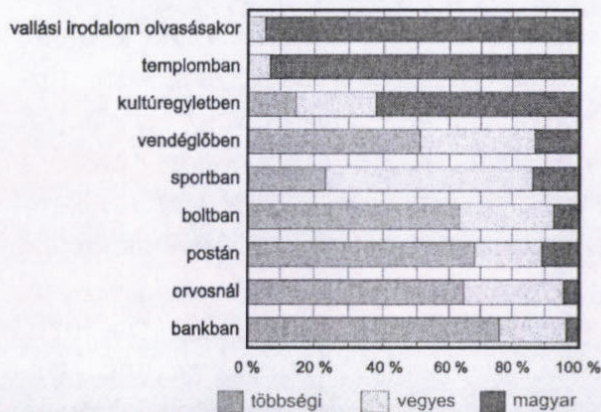
(1) Ü:⁴ Még azt szeretném megérdeklődni, hogy ha valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

H: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy *прошу видання услуги для підключення к го-*

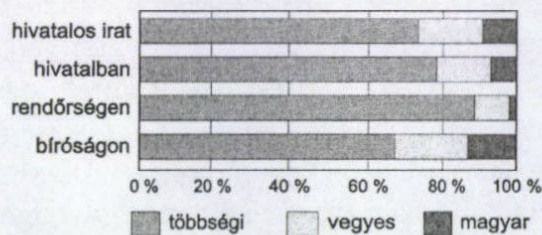
⁴ Ü: ügyfél, H: hivatalnok. Zárójelben a kódváltás fordítását olvashatják.

2. ábra • Kárpátaljai magyarok nyelv választása a családban (N = 144)⁵

3. ábra • Kárpátaljai magyarok nyelv választása a közéleti színtereken (N=144)

4. ábra • Kárpátaljai magyarok nyelv választása hivatalos színtereken (N=144)

подскої cem (kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését).

Ü: És csak ukránul lehet megírni?

H: Hát általában.

Ü: És ha esetleg valaki magyarul írja meg?

H: Akkor magyarul, de az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk.

⁵ Az ábrában szereplő *vegyesen* azt jelenti, hogy az adatközlő a magyar és az orosz és/vagy az ukrán nyelvet is használja az adott színtéren, a *többségi* pedig azt, hogy a magyar nyelvet nem használja, csak az orosz és/vagy az ukránt.

4. Nyelvi sajátosságok

Mivel a kárpátaljai magyarok többnyelvű környezetben élnek, illetőleg párhuzamosan több nyelvet is használnak kommunikációs céljaiknak megfelelően, a nyelvek érintkezése hatással van magyar nyelvhasználatukra. A nyelvek közötti érintkezés legszembetűnőbb hatása a szókölcsönzés (Haugen, 1950). Ez a leginkább vizsgált területe a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak. Számos ukrán, orosz nyelvből származó kölcsönszó él a helyi magyar nyelvhasználatban, mint például *bánka* (befőttesüveg), *blánka* (űr-lap), *bulocska* (zsemle), *dohovor* (szerződés), *dovidka* (igazolás), *elektricska* (villanyvonat, a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat), *gorszovet* (városi tanács), *grecka* (hajdinakása), *gripp* (influenza), *jászli* (bölcsőde), *kocsegár* (fűtő), *kraszovki* (edzőcipő), *kriska* (befőttesüveg fedele), *májka* (trikó, atléta), *ocseregy* (sor, sorbanállás), *pácska* (csomag), *paszport* (személyazonossági igazolvány), *pedszovet* (tantestületi ülés), *práva* (jogosítvány), *prokuror* (ügyész), *provodnyik* (kalauz), *szagyik* (óvoda), *(med)szesztra* (egészségügyi nővér), *szok* (gyümölcsle), *szoljárka* (gázolaj), *szosziszki* (virslis), *szprávka* (igazolás), *sztolova* (étkezde, kifőzde), *váfli* (ostya, nápolyi) stb. Ezekről a szavakról elmondható, hogy a kárpátaljai magyar közösségben általánosan ismertek, a beszélt nyelvben gyakran előfordulnak. Az írott nyelvbe, szépirodalomba nem, vagy csak stíluseszközként kerülnek be, a nyelvművelő irodalomban erősen megbélyegzettek (vö. Kótyuk, 1995; Horváth, 1998 stb.), s a beszélők által is stigmatizáltak, ezért a választékosabb stílusváltozatokban igyeksenek kerülni őket.

A kódváltás – két vagy több nyelv változó használata ugyanazon megnyilatkozáson vagy diskurzuson belül (Grosjean, 1982) – szintén a nyelvi kontaktusok egyik legjellemzőbb hatása. Számos típusa közül Kár-

pátalján az idézés fordul elő a leggyakrabban. Az idézés a kódváltásnak az a típusa, amellyel a beszélő a korábban más nyelven elhangzott párbeszédet az eredeti nyelven felidézi, szavainak alátámasztására használja, mintegy személyesíti, hitelesíti mondanivalóját. Például:

(2) AK:⁶ Egyszer a vonaton jöttünk Ungvárról, és a provodnyiknak feljebb állt, kérdezte, van-e jegyem, én meg magyarul mondtam, erre rámszólt, és mondtam: *есть, форма* [van, forma (=vasutas igazolvány)].

(3) AK: Orosz osztályban tanítok. Valamit magyaráltam, magyar gyerekek is vannak az osztályban, annak mondtam magyarul, rám szóltak: *Так это русский класс*. [De ez orosz osztály.]

(4) TM: – Rászóltak-e Önre, hogy ne beszéljen magyarul?

AK: – Ilyen még nem volt, de azt már mondták, hogy ne beszéljek oroszul, mert *ви живете на Україні, а ні у Росії!* [Ön Ukrajnában él, nem Oroszországban]

Figyelemreméltó, hogy a fent idézett példákban az adatközlők olyan esetet rekonstruálnak, amelyben nem a kárpátaljai magyar kommunikál kárpátaljai magyarral szituáció áll fenn. A fenti esetekben a kódváltás identitásjelzésként is értelmezhető, ahol a nyelvváltás a mondandó alátámasztása, hitelesebbé tétele mellett egyfajta *mi-ők* viszonyt is kifejez: a csoporton belül magyarul beszélünk, de a csoporton kívüliekkel nem lehet magyarul beszélni. Ez arra utal, hogy más esetekben, például nyelvileg vegyes társaságban gyakoribb jelenség a kódváltás, mint nyelvileg homogén társaságban.

Tulajdonképpen idézésnek tekinthető az (1) alatt idézett párbeszédészlet is, amelyben a kérdező (az ügyfél) számára a válaszoló (hivatalnok) elmondja, mit és hogyan (milyen nyelven) kell írni egy kérvényben. A kódváltás itt egyszerre több dolgot is kifejez. Egyrészt

⁶ AK: adatközlő; TM: terepmunkás.

természetesen információt ad az ügyfél számára arról, mit is kell az adott kérvényben írni (ez tekinthető idézésnek, mert a hivatalnok az ide vonatkozó megszokott formulákat idézi fel). Másrészt azonban a kódváltással azt is jelzi a hivatalnok az ügyfél számára, hogy bár a társalgás magyarul folyik, a kérelmet nem magyarul, hanem ukránul kell benyújtani.

A sok évszázada tartó nyelvi érintkezésnek azonban sokkal kevésbé kimutatható hatásai is vannak. Ilyenek például az ún. gyakorisági eltérések, amikor (rendszerint a másodnyelv hatására) a kétnyelvű beszélők statisztikailag gyakrabban (vagy ritkábban) használnak bizonyos nyelvi elemeket (változatokat), mint egynyelvű társaik. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* c. kutatás során száznegyvennégy kárpátaljai és százhet magyarországi magyar adatközlő töltött ki egy nyelvhasználati kérdőívet, amelyben az alábbihoz hasonló feladatokat kellett megoldaniuk a megkérdezetteknek:

Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K 603. *A repülőgépek megsértették Svájc*
a) légtérét; b) légi terét

K 612. *Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jólesik egy ... – mondta a háziasszony kedves mosollyal.* a) kávé; b) kávécska

A pontok helyére (ha szükségesnek érzi!), írjon egy odaillő végződést vagy szót!

K 626. *Erzsi néninek fáj... a szív... , Kati néni meg a láb... is fáj... .* Kapott válaszok: a) lába is fáj; b) a lábai is fájnak

A pontok helyére írjon egy odaillő foglalkozásnevet!

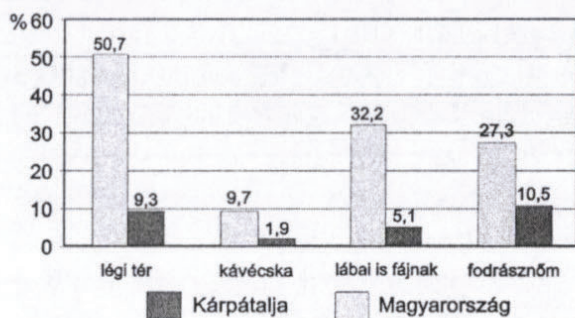
K 633. *Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ...* Kapott válaszok: a) fodrászom; b) fodrásznőm

Valamennyi feladatban nyelvi változókat vizsgáltunk. A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek több megvalósulási formája van; ezek a változó változatai. A változó változatainak előfordulása nyelvi és/vagy társadal-

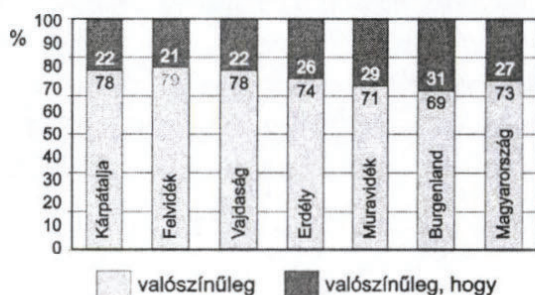
mi tényezőktől függ (Wardhaugh, 1995). Mindegyik feladatban két változat közül választhattak az adatközlők: az egyik standard, a másik kontaktushatás következtében létrejött változat. A vizsgált nyelvi változók a következők: analitikus szerkezet (K 603), kicsinyítő képző használata (K 612), főnevek egyes és többes száma (K 626) és feminizálás (K 633). Közös tulajdonságuk, hogy egyik változatuk használatát a magyarral érintkező szláv nyelvek erősítik. A magyar például a szintetikus, az ukrán és az orosz ellenben az analitikus nyelvek közé tartozik; a szláv nyelvek egyik jellemző tulajdonságának tartják a kicsinyítő képzők gyakori használatát; a magyar és a környező szláv nyelvek közötti eltérések egyik jellegzetes példájának tekintik a főnevek egyes és többes számú használatában mutatkozó különbségeket: például a magyar a páros testrészeket egyes számban, a szláv nyelvek viszont többes számban nevezik meg; a magyar nyelv nem különbözteti meg a grammatikai nemeket, az indoeurópai ukrán és orosz ellenben igen. Mindezek alapján feltételeztük, hogy a kárpátaljai adatközlők a magyarországiaknál jelentősen magasabb arányban választják azokat a változatokat, amelyeket a kontaktusnyelvek is támogatnak: vagyis többen választják az analitikus szószerkezetet az összetett szó helyett; magasabb arányban illesztik a kicsinyítő képzős szóalakot a mondatba; többen használják a többes számú főnevet; illetőleg gyakrabban toldják a *-nő* utótagot a foglalkozásnévhez, mint a magyarországi kontrollcsoport tagjai.

Az eredmény az 5. ábrán látható: a kárpátaljai mintában valóban statisztikailag szignifikánsan magasabb arányban fordultak elő a kontaktusnyelv által támogatott változatok ($p < 0,01$; $f = 2$; khi-négyzet-próba: 47,4193; 6,3432; 25,5327; 10,6116).

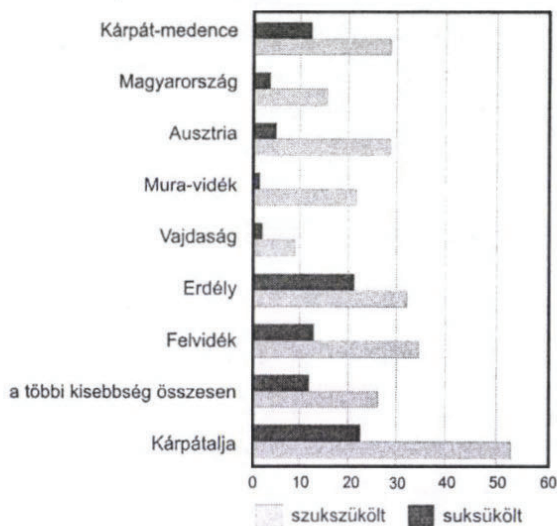
Nincs ellenben számottevő eltérés Kárpátalja és az egyes kisebbségi régiók, valamint Magyarország között egy olyan változó változatainak megítélésben, amely nem ve-

5. ábra • Kontaktushatásra visszavezethető változatok gyakorisága a kárpátaljai (N=144) és a magyarországi (N=107) mintában

6. ábra • A standard *valószínűleg* és nem standard *valószínűleg, hogy* változatok aránya 7 ország magyar adatközlői körében. Khi-négyzet-próba ($f=5$): 4,393, p =nem szignifikáns

7. ábra • A nem standard suksüköltő és szuksüköltő változatok gyakorisága a Kárpát-medencei kutatásban (N=846)

zethető vissza kontaktushatásra. Amikor az adatközlőknek a *Valószínűleg külföldre fognak költözni* és a *Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni* mondatok közül kellett

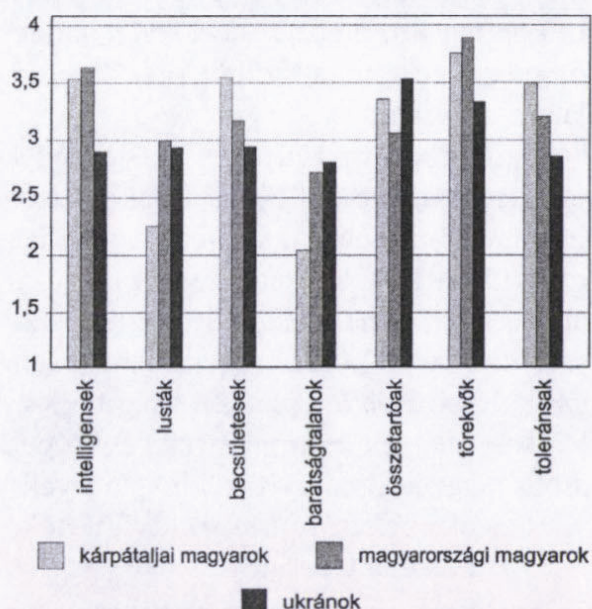
kiválasztaniuk azt, amelyik szerintük természetesebb, megközelítőleg azonos arányban választották a nem-standard *valószínűleg, hogy* változatot (lásd a 6. ábrát).

Egyetemes változó (lásd Lanstyák – Szabó Mihály, 1997), azaz országhatároktól függetlenül egyforma a *-t* és *-sz-t* végű igék kijelentő és felszólító módja egybeesésének (közismertebb nevén a suksükölésnek és a szuksükölésnek) megítélése is a Kárpát-medencei magyarok körében. A 7. ábra tanúsága szerint Magyarországon és minden kisebbségi régióban stigmatizáltabb a suksükölés, mint a szuksükölés, tehát a suksüköltő változatoknál magasabb arányban fordulnak elő a szuksüköltők (Cserniczkó, 2003; Kontra, 2003).

Milyennek látjuk magunkat és a többséget: nyelvi és társadalmi attitűdök és sztereotípiák

A nyelvcsere és a nyelvmegtartás nagyban függ attól, hogyan vélekedik az adott közösség saját magáról, nyelvváltozatairól, illetve a környezetében élőkről, azok nyelvéről. „Noha a nyelvcsere nyilván nagyon fontos külső társadalmi és gazdaságpolitikai tényezőktől függ, fontos vizsgálni a belső feltételeket is. Ezek közé tartozik az emberek belső mentalitása, a nyelvhez tapadó értékrendszer és attitűdök. Ezek határozzák meg, hogy melyik irányban és hogyan folyik a nyelvcsere: hogy lesz-e nyelvcsere egyáltalán” – írja a nyelvcsere világhírű kutatója, Susan Gal (Gal, 1991). Éppen ezért tartottuk fontosnak a kárpátaljai magyarok saját közösségükről és nyelvváltozataikról, valamint az ukránokról és a magyarországi magyarokról alkotott képének feltérképezését. 2001-ben egy átfogó szociológiai vizsgálat keretein belül⁷ öt-száz tizenöt és huszonkilenc év közötti kárpátaljai magyar fiatalot kértünk meg többek között arra, hogy ötfokú skálán (ahol 1 =

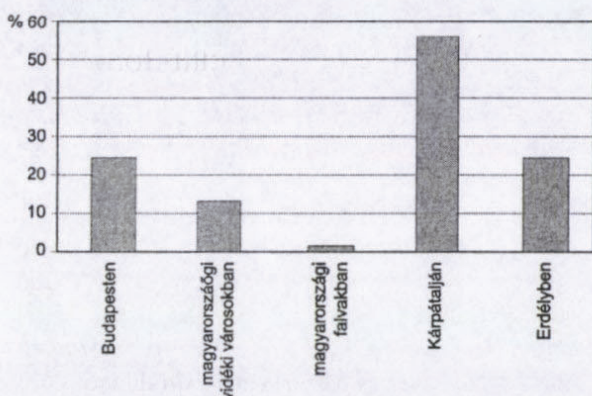
⁷ A kutatásról lásd az alábbi kötetet: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Gyorsjelentés.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.

8. ábra • Kárpátaljai és magyarországi magyarok, valamint ukránok jellemző tulajdonságai kárpátaljai magyar fiatalok szerint (átlagok; N=500)

egyáltalán nem, 5 = nagyon) ítélik meg, szerintük mennyire jellemzők bizonyos tulajdonságok a kárpátaljai és a magyarországi magyarokra, illetőleg az ukránokra. Az eredményeket bemutató 8. ábrán látható, hogy a megkérdezettek pozitívan tekintenek saját csoportjukra, ugyanakkor nem ellenségesek másokkal sem.

Ennél sokkal kedvezőbb a helyi magyar nyelvváltozatok megítélése. 144 magyar felnőttnek tettük fel azt a kérdést, hol beszélnek

9. ábra • Kárpátaljai magyarok válaszai a Hol beszélnek legszebben magyarul? kérdésre (N=144)

legszebben magyarul. A válaszadók több mint fele úgy vélte, Kárpátalján beszélnek legszebben nyelvünket (9. ábra).

A kutatások általában azt mutatják, hogy a beszélők rendszerint magasra értékelik saját csoportjukat és nyelvüket (Sándor, 2001). Ezt tekintve nem meglepőek a mi eredményeink. A szociálpszichológiai vizsgálatok jelentős része szerint azonban a kisebbségek hajlamosak arra, hogy a többségi közösséggel és nyelvvel szemben negatívan értékeljék saját csoportjukat és nyelvváltozataikat (lásd pl. Lambert et al., 1960). Ha ezt vesszük figyelembe, akkor a kárpátaljai magyarok pozitív önképe sokkal inkább a magyar nyelv megtartásának kedvez, mintsem a nyelvcsereének.

Összefoglalás, avagy ami mindebből következik

A kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetét meghatározó legfontosabb tényezők áttekintése alapján azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy bizonyos faktorok a nyelvcsere, mások ellenben a nyelvmegtartás irányába hatnak. Azt is láthatjuk, hogy nyilvánvalóan vannak különbségek a magyar nyelv Magyarországon és Kárpátalján használt változatai között, ám jóval több a közös vonás. Ezek az eltérések a különböző társadalmi, politikai, gazdasági körülmények között élő nemzetrészek esetében természetesek (vö. Lanstyák, 1995). A magyar nyelv egyes regionális változatai közötti különbségeket azonban nem szabad tragikusként értékelnünk. A különfejlődés ugyanis „kettőn áll”: nyilvánvaló, hogy a határon túli magyar közösségek nyelve kicsit másképpen, másfelé változott az elmúlt évtizedekben, mint a magyarországi, de a trianoni Magyarországon belül sem maradt meg a magyar nyelv 1918 előtti állapotában. Szilágyi N. Sándor a Magyar Tudományos Akadémián 2002. május 2-án *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban* címmel tartott előadásában így fogalmazott:

„A nyelvet gyakran szoktuk egy élő szervezethez hasonlítani. Ebben persze sokminden sántít, az viszont helytálló benne, hogy bizonyos megkötésekkel rá is érvényesek az evolúció általános törvényszerűségei. Azok pedig azt mutatják, hogy ha egy élő szervezetnek megváltozik a környezete, akkor csak úgy tud fennmaradni, ha alkalmazkodik hozzá, ha olyan tulajdonságokat fejleszt ki, amelyek az új helyzetben lehetővé teszik a túlélést. Így egyazon fajon belül is több változat jöhet létre, és ez a változatosság nemhogy veszélyeztetné a faj egységét, hanem ellenkezőleg: az új körülmények között éppen ez teszi lehetővé a fennmaradását. Ha tehát a magyar nyelvnek 1918 után országonként egymástól némileg eltérő, a megváltozott körülményekhez is alkalmazkodó változatai alakulnak ki, abban én sem-

miképpen sem pusztulása előjelét, hanem éppen életképességének bizonyosságát látom.”

Amíg a határon túli magyar közösségek (és köztük a kárpátaljai) a magyar nemzethez tartozónak tekintik magukat, amíg magyar identitásuk legmarkánsabb jegye az általuk közösen használt nyelv lesz, a kisebb-nagyobb nyelvi különbségek ellenére sem szakad több nyelvre a magyar. Amíg a beszélők fenn akarják tartani a nyelvi egységet, amíg ragaszkodnak nyelvükhöz, a nyelvváltozatok közötti különbségek mértéke nem lehet akadálya ennek.

Kulcsszavak: *kárpátaljai magyar nyelvhasználat, kétnyelvűség, nyelvi helyzet, nyelvi attitűd, nyelvi sztereotípiák, nyelvi kontaktusok, nyelvi jogok*

IRODALOM

- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó (2001): *Nyelv, oktatás, politika*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász
- Csernicskó István (1998): *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest
- Csernicskó István (szerk.) (2003): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola
- Gal, Susan (1991): Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio*, **1**, 66-76
- Goebel, Hans – Nelde, Peter H. – Starý, Zdeněk – Wölck, Wolfgang (eds) (1997): *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact*, 2. Halbband, Walter de Gruyter, Berlin–New York
- Göncz Lajos (1999): *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris–Kiadó–Forum–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék
- Grosjean, François (1982): *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press, Cambridge, Mass
- Haugen, Einar (1950): The analysis of linguistic borrowing. *Language*, **26**, 210-231
- Haugen, Einar (1972): *The Ecology of Language*. Stanford University Press, Stanford, CA
- Horváth Katalin (1998): Újabb keletől szláv átvételeink. *Kárpáti Igaz Szó*, 1998. február 14., 13.
- Kontra Miklós (szerk.) (2003): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris, Budapest
- Kótyuk István (1995): *Anyanyelvünk peremén*. Intermix, Ungvár–Budapest
- Lambert, Wallace – Hodgson, E. – Gardner, R. – Fillenbaum, S. (1960): Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, **60**, 44-51
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (1997): *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- Lanstyák István (1995): A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*, **10**, 1170-1185
- Lanstyák István (2000): *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony
- Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Gyorsjelentés*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- Orosz Ildikó – Csernicskó István (1999): *The Hungarians in Transcarpathia*. Tinta Publishers, Budapest
- Sándor Klára (2001): Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. in: Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYF Kiadó, Szeged, 83-110
- Szilágyi N. Sándor (2002): *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. Előadásként elhangzott 2002. május 2-án Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián.
- Wardhaugh, Ronald (1995): *Szociolingvisztika*. Osiris – Századvég, Budapest